

Kādu finanšu lietpratību jaunieši gūst ģimenē?
Pētījums rāda, ka Latvijas mājsaimniecības savu finanšu plūsmu organizē vairākos nulles ciklos: sabalansējot ienākumus un izdevumus no algas līdz algai vai pildot saistības starp paaudzēm. Mājsaimniekošanas loģika ļauj izprast, kāpēc Latvijas iedzīvotāji salīdzinoši maz uzkrāj naudu bankās, slikti domā par kredītiem, lai arī tos lieto, audzē savus produktus, lai arī tas ir ekonomiski neizdevīgi, un uzticas izglītības sistēmai. Saskaņā ar šo saimniekošanas loģiku saprotama jauniešu pasīvā loma mājsaimniecības ekonomikā. Kabatas nauda un citi jaunieša ieņēmumi parasti kļūst par galveno izmēģinājuma rīku, lai individuāli iesaistītos ekonomikas procesos.

Finanšu lietpratība mājsaimniecībās

Pētījuma ziņojums

2013. gada marts

Latvijas Universitātes Kultūras un sociālās
antropoloģijas studiju programma

Saturs

Kopsavilkums.....	4
1. Datu ieguve pētījumam	5
2. Mājsaimniecību ekonomiskā loģika	5
2.1. Mājsaimniecību autonomija un nulles cikls	6
2.2. Taupīgā tērēšana	6
2.3. Ieguldīšana lietās	7
2.4. Pamata – naudā nekonvertējamās - mājsaimniecības vērtības	8
2.4.1. „Savs kaktiņš” un „zelta dārzeni”	8
2.4.2. Izglītība	8
3. Mājsaimniecību sadarbības partneri	9
3.1. Ģimene - paaudžu solidaritāte	9
3.2. Kopienas atbalsts	10
3.3. Darba devējs kā starpnieks.....	10
3.4. Banku sektors- augsta reputācija un zema uzticēšanās	11
3.4.1. Kredītsaistības	12
3.4.2. Naudas uzkrājumi bankās	13
4. Jaunieši mājsaimniecību ekonomiskajā ciklā	13
4.1. Kabatas nauda	14
4.2. Zināšanu pārnese starp paaudzēm mājsaimniecības ietvaros	15
Rekomendācijas	16
Atsauces	18

Kopsavilkums

2012. gadā Latvijas Universitātes Kultūras un sociālās antropoloģijas programmas studenti sadarbībā ar Latvijas Komercbanku asociāciju veiktajā pētījumā par finanšu lietpratības apgūšanu skolās, jauniešu pieredze ģimenē tika identificēta kā būtiskākais jauniešu finanšu lietpratības kvalitāti veidojošais faktors. Mājsaimniecība formēja gan jaunieša priekšstatus un prasmes par savu finanšu plānošanu, gan nodrošināja iespējas pielietot skolā iegūtās prasmes. 2012. gada nogalē tika veikts nākamais pētījums, atlasot vidusskolas vecuma jauniešus un pētot mājsaimniecības, kurās tie dzīvo. Parasti zems finanšu lietpratības līmenis tiek saistīts ar zināšanu trūkumu. Jau pirmais pētījuma posms skolās liecināja jauniešu dzīvē gūtās praktiskās pieredzes neatbilstību skolā apgūstamai. Līdzīgi arī daļa ekonomikas zinību skolotāju nespēja teorētiskās zināšanas pielietot savā dzīvē. Mācību uzņēmumi bija efektīvākais veids, kā gūt uzņēmējdarbības pieredzi, bet darba tirgus finanšu pārzināšana no darba ņēmēju vai mājsaimniecības perspektīvas pētījumā tika uzrādītas kā vājākās apmācības tēmas.

Mājsaimniecību pētījums uzrādīja vairākus paradoksus jauniešu ģimenes locekļu finansiālajā lietpratībā. Finanšu lēmumu mājsaimniecībā no vienas puses ir saistīti ar faktoriem, ko formālā ekonomika dēvētu drīzāk emocionāliem, nevis racionāliem, un balstās sadzīves pieredzē. Mājsaimniecības, plānojot budžetu, izmanto nulles ciklu, līdzsvarojot ienākumus un izdevumus gan īstermiņā (no algas līdz algai), gan plašākā ciklā paudžu starpā. Galvenais paņēmieni līdzsvarošanai taupīga tērēšana. Atlikums bieži tiek ieguldīts mājsaimniecībai derīgās lietās, nodrošinot stabilitāti. Mājsaimniecību ieguldījumu izvēli nosaka sociāli nozīmīgas vērtības jeb pamatvērtības, kuras parasti netiek pārrēķinātas naudā. Latvijā tās ir mājoklis, īpaši lauku mājas, un zeme, kā arī izglītība.

No otras puses, mājsaimniecību finanšu stratēģijas balstās ģimenes un kopienas solidaritātē, nepaļaujoties uz valsts vai finanšu institūciju atbalstu. Tāpēc mājsaimniecības dalībnieki var augsti vērtēt bankas kā finanšu institūcijas darbību, bet šī paša iemesla dēļ nespēj saskatīt abpusēju izdevīgumu sadarbībai un vairās izmantot banku pakalpojumus. Darba devēji spēlē daudz nozīmīgāku lomu mājsaimniecību finanšu drošībā, pildot starpnieka lomu starp mājsaimniecību un formālo ekonomiku.

Jaunieši mājsaimniecību ekonomikā ir iesaistīti galvenokārt caur vērtību un attieksmju apguvi. Viņi atrodas saņēmēja pozīcijā, kas nākotnē pārvērtīsies ieguldītāja pozīcijā mājsaimniecībā. Praktiski finanšu līdzekļu pārvaldība galvenokārt tiek apgūta caur kabatas naudas un atalgojuma izmantošanu, bet daudz retāk jaunieši iesaistās mājsaimniecības finanšu darījumos.

1. Datu ieguve pētījumam

Pētījums veikts sadarbībā ar Latvijas Komercbanku asociāciju 2012. gada oktobrī-decembrī kultūras un sociālās antropoloģijas bakalaura līmeņa studiju kursa „Praktiskā pētniecība, ietvaros. Priekšizpētes posmā tika atlasīti un analizēti teorētiskie materiāli un līdzīgi pētījumi, kā arī izstrādāti interviju jautājumi un novērojuma protokols. 2012. gada novembrī tika veikti līdzdalīgais novērojums un intervijas 8 Latvijas ģimenēs, datus fiksējot audio ierakstos un pētnieku piezīmēs. Mājsaimniecības tika atlasītas pēc sekojoša principa: tajā aug vismaz viens jaunietis 16-19 gadu vecumā. Lai datus dažādotu, mājsaimniecības tika atlasītas pēc atrašanās vietas gan laukos, gan pilsētās; atšķirīgos reģionos. Tām bija dažāds materiālās nodrošinātības līmenis, tās veidoja divas un vairāk paaudzes, tajās auga viens, divi vai 3 un vairāk bērni. Kopumā tika veiktas 29 intervijas, daļa no tām dubultas un trīskāršas intervijas, kopumā iesaistot 38 dalībniekus.

Pētījuma gaitā tika pievērsta uzmanība vairākām ar finanšu lietpratību saistītām tēmām – izpratnei par to, ko nozīmē būt finanšu lietpratīgam, vērtējumam, kas dots par savu un mājsaimniecības lietpratību, kā arī tam, kā paustā attieksme novērojama mājsaimniecības darbībā. Īpaši pievērsta uzmanība informantu iesaistei finanšu darbībās, informācijas un prasmju ieguves avotu un rīcībspējas analīzei, kā arī ģimeņu pamatvērtību noskaidrošanai, kas skaidro pieredzes nozīmi nākotnes plānošanā un aktuālās situācijas skaidrošanā. Pētījuma ietvaros veiktās intervijas tika transkribētas, transkripti un pētījuma ietvaros veiktās piezīmes tika analizētas izmantojot kvalitatīvo datu analīzes programmu Atlas.ti.

2. Mājsaimniecību ekonomiskā loģika

Saskaņā ar ekonomikas priekšstatiem, tirgus ekonomikā racionāls cilvēks pieņem uz aprēķinu balstītus lēmumus, kur emocijas, jūtas un cilvēciskās attiecības spēlē otršķirīgu lomu. Antropologi ir izpētījuši, ka arī tirgus ekonomikā cilvēki pieņemot lēmumus, drīzāk vadās no vietējām tradīcijām, attiecībām un morāles normām (Gudeman, 2008). Pētījumā noskaidrojām, ka Latvijas mājsaimniecības nav izņēmums. Priekšstati par pareizu ekonomisku rīcību veidojas ģimenē un balstās tai nozīmīgās vērtībās (Caune, 2012: 10-11) un tie iespaido mājsaimniecību kā funkcionālu, ekonomisku vienību (Gudeman & Rivera, 1990).

2.1. Mājsaimniecību autonomija un nulles cikls

Mūsu pētījuma mājsaimniecības cenšas sevi uzturēt kā autonomas vienības, cenšoties sevi pasargāt gan no valsts, gan finanšu sistēmas ietekmes. Vairākums pētījuma dalībnieku par optimālāko mājsaimniecības finanšu pārvaldības veidu atzina *nulles budžetu*. Virspusēji raugoties, tas ir vienkāršākais plānošanas veids, radot autonomijas un neatkarības ilūziju. Piemēram, ikmēneša budžets ļauj kontrolēt finanšu līdzekļus īstermiņā, bet saistības paaudžu starpā ļauj izlīdzināt ieņēmumus un izdevumus cilvēka mūža garumā. Cilvēku mērķis mājsaimniecības cikla beigās nav gūt peļņu, bet gan nodrošināt nākamo ciklu.

2.2. Taupīgā tērēšana

Galvenais finanšu līdzekļu līdzsvarošanas mehānisms ir taupīga tērēšana, kur uzsvars tiek likts uz izdevumu līdzsvarošanu, nevis ienākumu palielināšanu. Arī pirmā pētījumu fāze uzrādīja, ka jaunieši galvenokārt izmanto šo instrumentu sava budžeta līdzsvarošanai.

Zināmā mērā taupīšanas morālā vērtība aizvieto nepieciešamību pēc plānošanas un ļauj balstīties uz ieradumu. Galvenais apdraudējums šāda veida mājsaimniecības budžetam ir izdevumu nevienmērība gada laikā, piemēram, bērnu sagatavošana skolai, vai neparedzēti tēriņi veselības uzlabošanai vai sadzīves tehnikas labošanai.

Vienlaikus papildus ieņēmumu palielināšanās neved pie naudas uzkrājumu veidošanas, bet paplašina tērēšanas iespējas un jauna līdzsvara atrašanos. Attieksme pret bankas piedāvātajiem uzkrājumiem ir divdomīga. Bankas uzkrājumi mājsaimniecības kontekstā tiek vērtēti kā neiederīgi savstarpējā apmaiņā. Vienlaikus, pētījumā tika atklāta tendence veidot individuālus

„Nav tā, ka ja mēs neiztērēsim un neaiziesim uz koncertu, tad mēs viņu (naudu) noliksim, nu, tur, nebaltām dienām. Nē, nu, tā absolūti nav... Mēneša beigās, protams, ir ļoti pa nullēm, viss nonullējās un viss.” (jaunieša tēvs, Rīga)

„Mums vienkārši ir tā, kad, ja tev ir darbs.. pastāv jau tā darba plūsma - iet, nepārtrūkst. Tad ir vienkārši, kad tā summa, nu viņa varbūt, ja palielinātos, tad tu kaut ko vairāk vari, bet īstenībā jau četri gadi nekas nemainās un mums trīs gadi ir konstanta summa, kas ienāk iekšā. Jo vienkārši tev nav nekas jāplāno. Tu zini, ko tu vari un ko tu nevari. Tev nekas nav jāplāno. Vienkārši zini, kur tā nauda aiziet. Nekas jau nemainās.” (jaunieša tēvs, Vidzeme)

„Nu mēs ar Lindu esam zemessardzē. Tur šad tad, tas nav peļņas avots, tas ir, hobijs, par kuru mums šad tad kaut ko arī nedaudz samaksā. Un es to vienkārši neaiztiek un netērēju un tas arī nekur neparādās..(jaunieša tēvs, Kurzeme)

A zin ko nozīmē tēva pabalsts, man jau tas arī bij šoks – tēvam uz konta skaita! A tu domā, ka viņš man deva to naudu?! Viņš man deva tikai kaut kādu noteiktu summu..., protams, viņš jau arī taisījās uz visu to procesu bišķiņ iepelnīt. (jaunieša māte, Rīga)

„To pēc kāda principa tika izvēlētas konkrētās preces bija grūti novērot. Lai arī daudzi pirkumi tika izvēlēti vadoties pēc zemākās cenas, bija arī daudz pirkumu, kuri tika pirkti vadoties pēc kāda cita man nenoprotama principa. Dažu pirkumu iegāde tika pamatota ar to kādam tas vienkārši garšo. Un šie pirkumi nebija sarakstā. (Iepriekš minētās konfektes, kūka u.c.) Neliela uzmanība tiek pievērsta produkta izcelsmei. Dažu preču izvēle tika pamatota ar to ka tas ir Latvijas produkts. (Piemēram, āboli un konfektes).” (no novērojuma piezīmēm)

„Jo labāk, lai tā nauda būtu ielikta kaut kādā lietā. Nu, kas viņiem, ja viņiem tagad būtu sava nauda, stāvētu un dzīvotu paši kaut kādā pašobelē? Labāk, lai ir manta.” (Vecāka sieviete, Rīga)

uzkrājumus bankā, šādi tos pasargājot no citu mājsaimniecības dalībnieku iespējamām vajadzībām. Par šiem uzkrājumiem pētījuma dalībnieki runāja nelabprāt un jutās par tiem neērti.

2.3. Ieguldīšana lietās

Jautājumu par salīdzinoši zemajiem Latvijas mājsaimniecību uzkrājumiem bankās pētījumā uzdevām no citas puses – skatoties uz ieguldījumiem, kur mājsaimniecības investē naudas līdzekļus.

Mēs lūdzām pētījuma informantiem uzzīmēt vai pastāstīt par to, kāda ir viņu mājsaimniecības resursu plūsma – no kurienes tiek iegūti dažāda veida resursi (gan naudas, gan citu materiālo vērtību formā), kā tie tiek sadalīti mājsaimniecības locekļu starpā, un, visbeidzot, kā šie resursi tiek lietoti. Mūsu mērķis bija noskaidrot gan to, kā tiek pieņemti lēmumi par resursu izlietošanu, gan to, no kādiem avotiem tie nāk un uz kuriem aiziet. Galvenais ienākumu avots visos gadījumos bija algots darbs, atsevišķos gadījumos gūstot papildus ienākumus no gadījuma darbiem vai pabalstiem un stipendijām, tomēr šie ienākumu avoti netika vērtēti kā nozīmīgi.

Lielākā daļa visu paaudžu pētījuma informantu kā galvenos tēriņu avotus minēja komunālos maksājumus un pārtikas iegādi, ja mājsaimniecībā bija kredītsaistības, tad arī kredīti tika minēti kā viens no būtiskākajiem tēriņu avotiem, kuriem turklāt tiek vērtēti izteikti negatīvi, par ko sīkāk tiks stāstīts tālāk tekstā. Pārējie tēriņi tiek dēvēti par *nestandarta* tēriņiem, tādi tēriņi ir, piemēram, apģērba iegāde – tiem netiek paredzēta noteikta summa mājsaimniecības budžetā, bet tie tiek veikti pēc atlikuma principa – ja pēc komunālo maksājumu veikšanas un pārtikas iegādes paliks pāri nauda, tad tā tiks iztērēta iepriekš neplānojot. Ievērtības vērts ir fakts, ka, lai arī pārtika sastāda lielu izdevumu daļu, informanti lielākoties paši uzskata, ka pērk tikai pamata produktus un izvēlas tos taupīgi. Tajā pašā laikā, pētnieku lauka darba piezīmēs, aprakstot iepirkšanās paradumus un novērojot mājvietu, daudzās ģimenēs regulāri tiek pirkti kārumi un dažādas sevi palutināšanas lietas.

2.4. Pamata – naudā nekonvertējamās - mājsaimniecības vērtības

Šo ieguldījumu grupā jāizceļ ar īpašu un naudā nekonvertējamu vērtību apveltītas lietas - mājoklis un izglītība.

2.4.1. „Savs kaktiņš” un „zelta dārzeni”

Ar „investīcijām mājsaimniecībā” pētījuma ietvaros apzīmējam naudas izlietošanu esošā nekustamā īpašuma uzturēšanā vai jauna iegādē, ar tā uzlabošanu un sadzīvi nodrošinošu lietu (piemēram, sadzīves tehnikas) iegādi un uzturēšanu. Spilgtākais šādas prakses piemērs ir pilsētas mājsaimniecību investēšana lauku īpašumā. Lai arī paši informanti secina, ka lauku mājas uzturēšana pārtikas nodrošināšanai ir ekonomiski neizdevīga – kā viena pētījuma dalībiece atzīst – lauku mājās saražotie dārzeni iznāk „zelta vērtē” - , tomēr dārzkopību ļauj uzturēt cita veida – morālā vērtība:

Lauku māju gadījums spilgti parāda, ka ģimenes attiecības, kopīgs darbs un svētku svinēšana ir būtiskāka vērtība par finansiālo. Turklāt mājoklis kļūst par pamatu plašākajam mājsaimniecības ekonomikas ciklam, kas rada finansiālās drošības un autonomijas sajūtu.

2.4.2. Izglītība

Otra mājsaimniecību vērtība, kas nosaka investīciju izvēli, bet ne vienmēr tiek ekonomiski pamatota, ir investēšana izglītībā. Līdzīgi kā savs mājoklis, arī izglītība tiek uztverta kā vērtība pati par sevi. Tas ļauj izskaidrot, kāpēc Latvijā ir augsta uzticēšanās izglītības sistēmai kopumā, nevērtējot, vai attiecīgā izglītība jaunietim būs noderīga darba tirgū. Pirmajā pētījuma fāzē skolā jaunieši atzinīgi

„Šovasar es paskaitīju, mēs nobraucām benzīnā 370 latus un, kas, mēs par 370 latiem kartupeļus nopirkām un kabačus? Ne taču. Tas nav par tādu ieguvumu.”
(Jaunieša māte, Zemgale)

*„J: Ko Jūs nekad nepārdotu?
A: Laukus. Tur ir visforšāk. Šīto dzīvokli easy pārdotu, nav tur ko, mēs esam diezgan daudz pārvākušies, man liekas, ka lietas ir lietas, nav tur ko traki pieķerties, bet lauku mājas - gan nekad. Nu tur nāk visa vēsture līdz, protams, bet tas pat ir mazākais - galvenais, ka mēs tur daudzus svētkus svinam un ģimene tur daudz savācās un es bērniņā tur daudz dzīvojos, tam pat nebija sakara ar tur baigo mīlestību pret vecvecākiem, tur vienkārši bija ļoti forši. (..) Bet es nopietni - visi tie notikumi padara to vietu par tik svarīgu, pati māja vai tur koki jau ir štrunts. Jo tur ir mērens grausts, kuru mēs, cik varam, vācam un kopjam. Tur tāāāds darbs ir ieguldīts... un ir ļoti vērts (smaida). [..]Investējam lauku mājā, lai tā būtu vieta, kur ģimenei sapulcēties un tālejošāk - lai tā paliktu nākamajām paaudzēm.”* (Jauniete, Zemgale)

„A: Man visa pietiek. Draugiem arī ir līdzīgs finansiālais līmenis. Mēs visu darām līdzīgi un viss ir labi. Nav tā, ka vienam ir kaut kas ļoti vairāk. Viens ir augstāk, otrs zemāk. Pārsvarā visi esam vienlīdzīgi.

J: Bet, ja nebūtu šī vienlīdzība?

A: Tad gribētos augstāk, vairāk. Tagad apmierina.” (Jauniete, Vidzeme)

vērtēja mācīšanos, taču nespēja saskatīt iegūto zināšanu praktiskā pielietojuma lietderību, atvirzot to uz tālāku nezināmu nākotni.

Pētījumā atklājām, vecāki gan finansiāli, gan morāli motivē bērnus apmeklēt visdažādākos „derīgos” pulciņus un nodarbības, kultūras pasākumus, skolas pasākumus un ekskursijas. Šī pozīcija mājsaimniecības ietvaros veido „neapspriežamos izdevumus”, ko vecāki nodrošina, kritiski nevērtējot to kvalitāti un atdevi (atbilstību bērniem). Arī no jauniešiem netiek sagaidīts, ka viņi šāda veida aktivitātes segs no kabatas naudas – tam tiek piešķirta papildus nauda.

Ārpuskārtas vērtības piešķiršana izglītībai ļauj to skatīt kā no pārējās dzīves izolētu vienību un rada plaisu starp izglītību un darba tirgu.

3. Mājsaimniecību sadarbības partneri

3.1. Ģimene - paaudžu solidaritāte

Mājsaimniecības ekonomikas ietvaros iespējams runāt par vairākiem cikliem, kas norit paralēli: īstermiņa cikls, piemēram, nodrošina mājsaimniecību algas līdz algai, bet ilgtermiņa cikls ir saistīts ar paaudžu attiecībām. Tieši paaudžu attiecības nodrošina vietējo morāles normu dominēšanu pār ekonomisko racionalitāti. Pētītās mājsaimniecības bija atkarīgas no plašāka ekonomiskā cikla, kur atsevišķu ģimenes locekļu darba nespēja un/vai ienākumu trūkums tika kompensēti ar pārējo ģimenes locekļu ienākumiem. Īpaši izteikti šī iezīme atklājās mājsaimniecībās, kurās ietilpst trīs paaudzes. Saskaņā ar šiem morāles principiem, ir pareizi investēt bērnu izglītībā, palīdzēt vecākiem, iesaistoties ilgtermiņa morālās un ekonomiskās saistībās, kas tiek pildītas visas dzīves laikā. No vienas puses tas nodrošina Latvijas mājsaimniecību ekonomisko plasticitāti un lielāku neatkarību no valsts sociālā atbalsta. No otras puses salīdzinoši augstais mājsaimniecību līdzieguldījums veselības aprūpē, izglītībā, vecuma gadu nodrošināšanā Latvijā tiek pieņemts kā pats par sevi saprotams, bet ierobežo mājsaimniecību investīcijas citās jomās.

3.2. Kopienas atbalsts

Informanti min dažādas iespējas, kas ļauj uzlabot viņu ekonomisko stabilitāti un drošību. Tiek taupīti līdzekļi no algas kā nodrošinājums līdz nākamajai algai un neparedzētām situācijām; tiek panākta nosacīta ekonomiska neatkarība no dzīvesbiedra, sadalot pienākumus un atbildības sfēras; tiek runāts par privāto uzņēmējdarbību kā iespēju būt neatkarīgam no notikumiem valstī; arī apdrošināšana un laulības līguma slēgšana tiek minēti kā drošības garantis.

Tomēr visi šie instrumenti spēlē salīdzinoši mazu lomu mājsaimniecības drošības tīkla veidošanā. Kopiena – radnieki, kuri neietilpst mājsaimniecībā, draugi un paziņas, kolēģi un kaimiņi kalpo kā drošības garantis kritiskās mājsaimniecības izmantoja kā atbalstu finansiāli grūtos brīžos. Personiski pazīstami cilvēki, kuru attiecības balstītas savstarpējā uzticībā un kopīgos morāles standartos, visbiežāk ir iesaistīti nemonētārās apmaiņās – pakalpojumu un produktu apmaiņā.

Lielākā daļa pētījuma dalībnieku savu ekonomisko labklājību novērtē kā zemu vai viduvēju, pamatojot to ar nedrošību par darbavietu, neparedzamām algas svārstībām un nelabvēlīgu valsts nodokļu sistēmu. Tajā pašā laikā, salīdzinot savu nodrošinātības līmeni ar savu paziņu vai vienkārši citu cilvēku finansiālo situāciju, vairākkārt intervijās pausts viedoklis, ka pašu ģimene dzīvojot diezgan labi, salīdzinot ar citiem. Mājsaimniecības ekonomiskā situācija tika vērtēta attiecībā pret paziņu, draugu finansiālajām iespējām. Šādi arī atšķirības kopienas vidū tiek izlīdzinātas un tuvinātas nullei.

3.3. Darba devējs kā starpnieks

Saskaņā ar pētījuma dalībniekiem, darba devējam ir liela nozīme kā vidutājam starp formālo un morālo ekonomiku. No vienas puses, darba devēji ir autoritāte un finanšu lietpratības paraugs. No otras puses, darba

Droši var justies tad, ja Tev ir stabils darbs, bet mums, to jau Tu arī esi dzirdējusi, ierēdņus visu laiku samazina (..) Kamēr man būs darbs, tikmēr es esmu droša. Un pluss ir tas, ka es zinu, ka tieši tajā datumā man tā nauda būs, jo valsts jau tomēr, nu, garantē, kad algu izmaksās laikā. Pie privātā tad ar vēl var būt visādi. Nu, lūk, bet tā teikt, ka es esmu baigi drošā - es neesmu baigi drošā.. Kamēr ir darbs, tikmēr jau daudz maz.” (Jaunieša māte, Rīga)

„Jā, mums ar Māru ir veselības apdrošināšana ERGO kompānijā caur manu darba vietu. Nu, diezgan ar tādiem labiem noteikumiem. Un tor mēs cenšamies maksimāli izmantot[..] Nu, es arī tīri profilaktiski [pie ārsta] aizeju. Kāpēc nē? Ja? Ja to sedz apdrošināšana... Jā, tas ir tāds ļoti, tāds labs... (Jaunieša tēvs, Rīga)

vietā pārklājas formālā un morālajā ekonomikā balstītās vērtības.

Lai arī darba devējs un ņēmējs neatrodas vienādās pozīcijās, ar darba devēju un kolēģiem tiek veidotas arī cilvēciskas attiecības ir iespējams „kaut ko sarunāt”. Pozitīvi vērtējama darba devēja loma apdrošinot darba ņēmēju veselību, kas mazina mājsaimniecību risku – pēkšņa ģimenes locekļu veselības pasliktināšanās ir viens no lielākajiem mājsaimniecību riskiem

Darba devēja starpnieka loma starp formālo un neformālo ekonomiku darbojas arī no valsts skatupunkta negatīvā virzienā - paļaušanās uz darba devēju ļauj darba ņēmējam vieglāk iesaistīties „pelēkajā ekonomikā” un izvēloties saņemt algu vai tās daļu „aploksnē”.

Pētījums rāda, ka darba devēji ir būtisks posms mājsaimniecības finanšu cikla un lēmumu iespaidošanai, izmantojot darba devēja kā starpnieka lomu. Pētījuma dalībniekiem svarīgāka par algas lielumu bija tās regularitāte. Līdz ar to algas kritums ekonomiskās krīzes laikā tika pieņemts salīdzinoši viegli.

3.4. Banku sektors- augsta reputācija un zema uzticēšanās

Ja darba devējs tiek uztverts kā daļa no morālās ekonomikas, tad banku sektors tiek skatīts kā daļa no formālās ekonomikas, kura darbojas pēc citiem izdevīguma principiem kā mājsaimniecības. Peļņas gūšana loģika ir pretrunā mājsaimniecības nulles cikla un solidaritātes loģikai – ja nauda tiek vairota, tad kādam tā tiek atņemta.

No vienas puses, finanšu procesi tiek ietērpti mājsaimniecību ekonomikas saprotamos terminos, kas balstās uz uzticēšanos, savstarpēju atbildību. Banku darbība, piemēram, keditējot vai piedāvājot uzkrājumus lielai daļai pētījuma dalībnieku nav saprotams process. Tas ļauj pamatot neuzticēšanos uzkrājumiem vienkārši ar sajūtu, ka nauda no viņu banku kontiem var „vienkārši pazust”.

„J: Vai atceraties pēdējo reizi, kad kādam vaicājāt padomu finanšu jomā?

A: Finanšu jomā.. nav padoms prasīts.. Ja būtu lielas naudas, tad varētu prasīt.. kurā bankā likt, kādus procentus dabūt, bet ka nav viņas..” (Vecāks vīrietis, Kurzeme)

„Tad vērsāties pie mana krusttēva, viņš strādā bankā. Pēc viņa rekomendācijas visu izdarīju. Māte ir galvotājs. Ja man vajadzētu kredītu, tad tikai viņam zvanītu.” (Jaunietis, Rīga)

„J: Tad tu domā, ka bankā nauda nav jāglabā?

A: Nē nu ir jau, vienīgi nevar simts procenti uzticēties un jādomā līdzī.”

(Jaunietis, Zemgale)

No otras puses, atturīga attieksme pret banku pakalpojumiem ļauj nodrošināt mājsaimniecību autonomiju, ļaujot izvairīties no papildus riska faktoriem, kurus mājsaimniecība nevar kontrolēt. Attiecībās ar ģimeni, kopienu vai darba devēju, pētījuma dalībniekiem bija iespējams ietekmēt sadarbību un lēmumu pieņemšanu, bet attiecībā uz bankām viņi šāda veida sadarbību nespēja saskatīt.

Banku ekspertīze tiek augstu vērtēta, ja tai nāk līdzī privātas saiknes – finanšu eksperti ģimenes un draugu lokā ir nozīmīgākie konsultanti, jo tie spēj apvienot ekspertīzi gan mājsaimniecības, gan formālā finanšu sektora jomās. Līdzīgi ekspertīze uzņēmējdarbībā kādam no mājsaimniecības vai draugu loka dalībniekiem ir apliecinājums spējai darboties formālajā sektorā, saglabājot autonomiju.

3.4.1. Kredītsaistības

Emocionālo faktoru ietekme uz ekonomiskiem lēmumiem ir īpaši labi redzama, kad sarunā tiek pieminēti kredīti. Attieksme pret kredītiem pētījuma dalībnieku vidū ir izteikti noraidoša. tiek minēts, ka kredītu pakalpojumus būtu nepieciešams izmantot vien galējas nepieciešamības gadījumā. Šādu attieksmi veicina gan tas, kā kredītu sistēma tiek atainota medijos, gan arī jau pieminētā „nulles cikla” ietekme. Izvēle izmantot kredītu liecina par ģimenes nespēju iekļauties nulles budžetā un saglabāt autonomiju.

Kā vienu no šķietami paradoksālākajiem uzskatiem var minēt kredīta uzskatīšanu par sava veida uzkrājumu. Kredīti tiek izmantoti gadījumos, kurus dalībnieki min kā uzkrāšanas vērtus – lai segtu neparedzētus izdevumus vai lai iegādātos kādu preci, kas nodrošinās mājsaimniecības ekonomisko autonomiju. Kredīts tiek uzskatīts par racionālāku uzkrājumu veidu nekā uzkrājums naudas veidā, jo kamēr naudas uzkrājums ir statisks un, to ir iespējams izlietot arī citiem mērķiem, lieta, kas iegādāta izmantojot aizņēmumu vai līzingu, jau

„Par tām bankām ir grūti teikt viedokli, jo tā kā.. pēdējo reizi kā bija.. kad tai vienai bankai nauda pazuda.. Es nezinu, vai es gribētu savu naudu bankas kontā glabāt, jo tur jau jebkurā brīdī kāds var atņemt vai kaut kā tā..” (Jauniete, Vidzeme)

„Man nauda visam pietiek, tāpēc man nevajag plānot. Zin kā, ja man būtu noteikti kaut kā.. Ja es sāktu just trūkumu naudas, tad es plānotu, cik es daudz varu.. iztērēt.”
(Jaunieša māte, Rīga)

„J: Kādus finanšu pakalpojumus jūs vispār [ģimenē] izmantojat?

A: Nu es nezinu, man tā kā tagad NAV kredītkarte tāpēc, ka nu es atcēlu, vajag atjaunot. Es ne.. Es neesmu tur, es jau nerūpējos par tādām lietām. Man nav tā īsti sakara ar ģimeni savu.” (jaunietis, Rīga)

pilda savu funkciju, tādējādi it kā veidojot vēl pievienoto vērtību. Šāds skatījums uz kredītiem arī vienlaikus padara banku piedāvātos uzkrājuma veidus mazāk pievilcīgus pētījuma dalībnieku acīs.

3.4.2. Naudas uzkrājumi bankās

Nevēlēšanās veidot uzkrājumus bankā tiek pamatota gan ar jau minēto emocionālo argumentu, ka nauda no viņu banku kontiem var „vienkārši pazust”, gan arī izmantojot līdzīga rakstura argumentu „nav taču ko uzkrāt”.

Šeit atkal jāpiemin „nulles cikla loģika”, kas nepieļauj naudas uzkrājumu veidošanu, jo veidojot naudas uzkrājumu bankā nauda tiek it kā izņemta ārā no mājsaimniecības cikla un tādējādi to vairs nekontrolē mājsaimniecība, un tādējādi šos līdzekļus vairs nav iespējams izmantot, kas savukārt liek ieguldījumu veidošanu uztvert kā rīcībspēju mazinošu darbību.

4. Jaunieši mājsaimniecību ekonomiskajā ciklā

To, ka vidusskolas vecuma jaunieši (turpmāk jaunieši) ir vāji informēti par mājsaimniecības resursu plūsmu, uzrādīja jau jauniešu finanšu lietpratības izpēte skolās. Arī šis pētījums apstiprināja, ka jauniešu priekšstatus veido galvenokārt vecāku attieksme un komentāri, kā arī ģimenē novērotā un piedzīvotā paaudžu solidaritāte, kas jauniešus atbrīvo no ekonomiskās pienesuma pienākuma mājsaimniecībā. Konkrēti ģimenes tēriņi jauniešiem parasti nav zināmi un par tiem jaunieši spēj runāt tikai vispārīgās kategorijās, piemēram, par komunālajiem maksājumiem, nevarot nevarot nosaukt, kas tieši veido šos maksājumus. Arī maksājumu summas jaunieši parasti nezina vai var nosaukt ļoti aptuveni. Rēķinu maksāšanā no saviem ienākumiem jaunieši piedalās tikai tad, ja strādā pilna laika darbu un arī tad ne katrā gadījumā.

Gadījumos, kad jaunieši strādā atalgoju darbu, viņu nopelnītā nauda mājsaimniecībā ieplūst nesistemātiski un neplānoti – piemēram, kāda īpaša kāruma veidā, kā apmaksājot degvielu vai tamlīdzīgi. Ģimenes budžeta plānošanā jaunieši parsati nepiedalās un savus ienākumus tērē pēc saviem ieskatiem. Vienlaikus jaunieši patērē mājsaimniecības resursus, uzskatot tās par pašu par sevi saprotamām tiesībām.

Dažos gadījumos pieaugušie pētījuma dalībnieki stāsta, ka pieraksta tēriņus un pat ievieš klades, lai tēriņus varētu veiksmīgāk dokumentēt, tomēr lielākā daļa šādu paradumu nenodod tālāk saviem bērniem. tas nav kļuvis par paradumu.

4.1. Kabatas nauda

Kabatas nauda ir jauniešu pamata ienākumu avots un vienlaikus potenciāls līdzeklis finanšu prasmes veidošanai bērnos. Kabatas naudu vecāki visbiežāk dod ar konkrētu mērķi – tā paredzēta pārtikai, transportam un brīvajiem jauniešu tēriņiem, kuri netiek atzīti par „derīgiem” (izklaides, našķu iegāde u.tml.). Visbiežāk ģimenēs netiek noteikts precīzs kabatas naudas lielums, bet gan tās pieļaujamais diapazons, kas bieži vien tieši atkarīgs no vecāku ienākumu līmeņa – jo vairāk nopelna vecāki, jo lielāka kabatas nauda.

Jaunieši mēdz kabatas naudas tērēšanu plānot – biežāk tas vērojams ģimenēs, kurās nav daudz brīvo naudas līdzekļu. Turīgākās ģimenēs jaunieši savu naudu uztver ļoti brīvi un tā arī tērē, jo vienmēr varēs paprasīt un saņemt vēl; šāda attieksme tiek pārņemta no vecākiem, jo, „ja naudas pietiek, to nav nepieciešams plānot”.

Ģimenēs, kurās līdzekļi ir ierobežotāki, jaunieši biežāk ir informēti par naudas daudzumu, kā arī izdevumu lielumu. Viņi arī salīdzinoši biežāk tiek iesaistīti lēmumu pieņemšanā, jo vecāki spiesti izskaidrot situāciju un mēģina likt bērniem saprast un rēķināties ar to, ka „naudas ir tik, cik ir, un ar to jāizdzīvo, ne tikai jāpiepilda vēlmes”. Turīgākās ģimenēs

„J: Bet kā tev liekas, tūri proporcionāli, teiksim, mēneša laikā, kam aiziet nauda visvairāk?

A: Drošvien.. komunālajiem maksājumiem un kredītiem. Šītai mājai kredīts un komunālie un dzīvoklim komunālie. Tas droši vien visvairāk aiziet. Bet arī ēdiens, man liekas, diezgan daudz aiziet. Man taču, es nepērku ēdienu, nezīnu <smaida>. (jaunietis Rīga)

„Es uzskatu, ka mana mamma bija taupīgs cilvēks. Bet viņa arī bija pēc izglītības ekonomiste. Es vienkārši varēju apbrīnot, es vienreiz arī pamēģināju, tā kā viņa darīja. (jaunieša māte, Kurzeme)

„Es no Guntara [dēla] esmu aizņēmusies naudu. Tad es saku, ka es mēģī mēģināšu nākamajā mēnesī atdot. Nu tādā veidā notiek tā iesaistīšana. Guntars vienmēr ir teicis, ja nav naudas, viņš ir gatavs aizdot un arī ir kaut kāda nauda, ko viņš vasarā arī papildus nopelnīja. Tad tos vienus desmit latus, tad viņš teica tas jums pārtikai, nu ēšanai, nu, lai visiem. (jaunieša māte, Kurzeme)

jaunieši mēdz būt mazāk informēti par līdzīgiem jautājumiem, jo tie ģimenei nav aktuāli – par tiem ikdienā nerunā - vienkārši par visu samaksā, jo naudas pietiek.

4.2. Zināšanu pārnese starp paaudzēm mājsaimniecības ietvaros.

Kabatas nauda kopā ar vasaras darbu tiek minēts kā galvenais veids kā vecāki cenšas radīt jauniešos izpratni par naudas vērtību un pielietojumu. Šī stratēģija sevi neattaisno dēļ jau iepriekš minētā minētā fakta dēļ - jaunieši pārsvarā netiek iesaistīti ģimenes budžeta plānošanā un tādējādi izpratne par naudas līdzekļu ierobežotību veidojas abstrakta. Vecāku attieksme pret jauniešu nopelnīto kā kaut ko atsevišķu no ģimenes budžeta ļauj jauniešiem to uztvert kā atdalītu ne vien no ģimenes budžeta, bet no formālās ekonomikas kopumā. Jaunieši negūst priekšstatu par to kā tiek veikti regulāri maksājumi vai kā noris naudas plānošana ilgākam laika periodam. Kaut arī jaunieši no ģimenēm ar zemāku ienākumu līmeni ir informētāki par ģimenes budžetu, tomēr arī šajās ģimenēs jauniešu nopelnītais tiek uztverts kā līdzekļi, ko nevajadzētu iesaistīt ģimenes budžetā.

Rekomendācijas

Vecākiem (ieteikumi izstrādājot vecākiem paredzētu finanšu lietpratības rokasgrāmatu):

- Praktizēt regulāru normētas kabatas naudas izsniegšanu bērniem.
- Īpaši iesakām kabatas naudu izsniegt, to pārskaitot uz bankas kontu, bezskaidras naudas veidā. Ja nauda nav redzama, saskaņā ar jauniešu vecuma pētījuma dalībniekiem, mazāk tiek izjusta vēlme to „taupīgi iztērēt” vai „investēt” lietās un to ir vieglāk uzkrāt.
- Kritiski izvērtēt līdzfinansējumu jauniešu izglītībā un bērnu ārpuskolas aktivitātēs, kas šobrīd veido „neapspriežamos izdevumus”, iesaistoties piedāvātās izglītības kvalitātes vērtēšanā.
- Mācīt bērniem pārzināt mājsaimniecības finanses. Kritiska mājsaimniecības budžeta izvērtējuma trūkums ir izteiktāks turīgākās ģimenēs, kamēr ģimenes ar mazākiem finanšu līdzekļiem biežāk mēdz mācīt bērniem un jauniešiem par naudas un ieguvumu praktisko vērtību, piemēram, liekot naudu papildus aktivitātēm „nopelnīt”, rosinot kaut ko veikt mājsaimniecības labā.
- Pārspriest ar bērniem mājsaimniecības resursu plūsmu, minot konkrētus skaitļus, kas dod iespēju bērniem salīdzināt sev pieejamo budžetu uz kopējā mājsaimniecības fona.

Skolām:

- Nodrošināt iespēju skolā norēķināties ar bezskaidru naudu, labākajā gadījumā rodot iespēju ar vienu karti veikt visus nepieciešamos maksājumus (par transportu un pārtiku, kā arī par attīstošajiem pulciņiem, skolas pasākumiem un ekskursijām), kas dotu iespēju ērti pārskatīt resursu plūsmu un palielināt skolēnu fizisko drošību.
- Mācīt finanšu lietpratību, pasniedzot informāciju ar mājsaimniecības cikliem saistītā veidā un caur praktiskiem uzdevumiem. Jaunieši darbosies kā „vēstnieki”, nesot iegūtās zināšanas mājās.

Finanšu institūcijām:

- Palielināt banku darbības caurskatāmību.
- Skaidrot banku sociālo atbildību klientu priekšā.
- Veicināt dziļāku darba devēju iesaisti darba ņēmēju sociālās situācijas uzlabošanā, piedāvāt pakalpojumus kā veselības apdrošināšana, uzkrājums darbības vecuma beigām,

kredīta apdrošināšana, kuru iemaksas veiktu darba devējs, šim mērķim ieturot nelielu daļu darbinieku atalgojuma.

- Piedāvāt veidot uzkrājumus, kas sakrīt ar mājsaimniecības cikla norisēm, piemēram, uzkrājums 1. septembrim.
- Mazināt mikro kredītu ietekmi tirgū, lai novērstu nevēlamu tērēšanas paradumu veidošanos sabiedrībā.

Atsauces

Caune, E. (2012) *Materiālās labklājības nodrošināšanas stratēģijas trūcīgā ģimenē*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte, Klasiskās filoloģijas un antropoloģijas studiju nodaļa

Gudeman, S. (2008) *Economy's Tension: The Dialectics of Community and Market*. Berghahn Books

Gudeman, S., Rivera, A. (1990) *Conversations in Columbia: The Domestic Economy in Life and Text*. Cambridge University Press

Putniņa, A., Birzniece, I., et al. (2012) *Jauniešu finanšu lietpratība. Pētījuma ziņojums*. Latvijas Universitāte: Antropoloģijas studiju katedra.
http://www.antropologija.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/antropologija/zinas/finansu_lietpratiba.pdf